

УДК 351:331.5:31

А. Є. Тамм,

к.і.н., доцент,

професор кафедри соціальної і гуманітарної політики ХарPI НАДУ;

О. В. Поступна,

к.держ.упр., доцент,

доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики ХарPI НАДУ,

м. Харків

РІВЕНЬ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ ЯК ЕКОНОМІЧНИЙ ІНДИКАТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Зроблено аналіз стану та динаміки показників зайнятості населення в Харківській області, виявлено позитивні та негативні тенденції економічного індикатора сталого розвитку. Визначено специфіку діяльності регіональних та базових центрів зайнятості.

Ключові слова: сталий розвиток; регіональний розвиток; економічний індикатор сталого розвитку; занятість населення.

Сталий економічний розвиток шляхом ефективного функціонування економічної системи на основі інноваційного розвитку та раціонального споживання матеріальних ресурсів забезпечує ефективну зайнятість, отримання гідних доходів та досягнення високої якості життя [10, с. 164]. Завдяки сталому економічному розвитку зберігаються стабільні відтворювальні пропозиції і забезпечується динамічний розвиток усієї економічної системи у заданому напрямку на певний термін часу. Слід зазначити, що на міжнародному рівні запропонована система вимірювань сталого розвитку, в основі якої лежить розроблена система індикаторів моніторингу сталого розвитку. Одним із таких індикаторів є економічний, що ґрунтується на дослідженні ВВП на душу населення, інвестиції, конкурентоспроможність, зайнятість [6]. Отже, стрижнем сталого розвитку є проблема ресурсів, у тому числі й людських.

Протягом усього часу існування української незалежної держави в національній економіці відбуваються трансформаційні процеси, що привели до зниження рівня економічної зайнятості, що в свою чергу призвело до зниження рівня життя переважної частини населення та зменшення його платоспроможності. Відтак, у зв'язку з уповільненням соціально-економічного розвитку України та переходом на ринкові відносини, що надто затягнувся, актуальність проблеми зайнятості населення, раціонального використання трудового потенціалу і спаду економічної активності населення зростає. Водночас об'єктивні нерівномірності виходу з кризи окремих галузей і підприємств, істотні відмінності у співвідношенні інтенсивних та екстенсивних чинників обумовлюють неминучі диспропорції національного ринку праці, різнонаправленість розвитку окремих його сегментів.

Таким чином, незбалансований розвиток сучасної економіки регіонів в Україні, неоднорідність їх соціально-економічного становища, перебіг кризових явищ в усіх сферах життєдіяльності суспільства посилюють асиметрію регіонального

розвитку. Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю визначення рівня зайнятості населення Харківської області як одного з п'яти регіонів України, в яких нараховується більше 2 млн. людей та, відповідно до даних, що надає Державна служба статистики України, за рівнем зайнятості населення лише в першому півріччі 2015 р. Харківська область із показником 58,7 % посідає третє місце після м. Києва (62,0 %) та Дніпропетровської області (61,7 %) [9]. Хоча цей показник і займає перші позиції в рейтингу в цілому по Україні, однак рівень зайнятості все рівно є незадовільним, оскільки охоплює трішки більш половини працездатного населення всього регіону. Отже, це саме ті регіони, де потреба в створенні достатнього обсягу робочих місць є найбільш значущою, а також це саме ті регіони, населення яких потребує як державної, так і регіональної підтримки в розвитку виробничої та соціальної інфраструктури території.

Зайнятість населення та формування цивілізованого ринку праці є предметом досліджень значної кількості вітчизняних учених, переважно в економічній науковій галузі. Теоретико-методологічні аспекти процесу формування державної політики в сфері зайнятості знайшли висвітлення в працях: Ж. Анпілогова, З. Бараник, М. Безтелесна, А. Гайдучський, Н. Гаркавенко, І. Кочура, А. Никоненко, О. Таршина, Н. Ушенко, О. Шебаніна та ін. Науковці також досліджують правові, соціальні та психологічні аспекти відтворення робочої сили на ринку праці (Ю. Битяк, К. Бондарчук, П. Буряк, Н. Гнидюк, П. Ковальов, Ю. Чернявська тощо); визначають проблеми формування сучасного ринку праці (А. Баланда, А. Величко, В. Савченко, В. Степанова, І. Терюханов, С. Федонюк, Л. Хижняк та ін.); виявляють і досліджують проблеми зайнятості в трансформаційному суспільстві (В. Бульба, В. Ковальський, Е. Лібанова, С. Мельник, Л. Прокопенко, В. Прошаков та ін.).

Менш дослідженим є питання стану рівня зайнятості населення регіону, визначення позитивних й негативних тенденцій, вплив цього рівня на економічний розвиток території в контексті сталого розвитку.

Метою даного дослідження є здійснення аналізу стану та динаміки показників зайнятості населення в Харківській області, виявлення позитивних і негативних тенденцій, визначення специфіки діяльності регіональних та базових центрів зайнятості.

Зайнятість населення належить до основних макроекономічних показників і є головною складовою соціально-економічної політики держави. Вітчизняний учений І. Гнибіденко в цьому зв'язку зазначає, що вагомими передумовами економічного і соціального розвитку є взаємозв'язок структурно-інституціональних змін у господарському комплексі регіону в аспекті зайнятості, міжнародної трудової міграції та економічної безпеки [2, с. 71]. Інший науковець А. Гуменюк стверджує, що структура зайнятості населення формується в результаті зрушень у матеріальній базі виробництва, зміни галузевої структури економіки, дії інших чинників [3, с. 236]. Відтак, зайнятість населення як соціально-економічне явище віддзеркалює стан економіки країни загалом та окремих її сегментів зокрема.

Згідно із Законом України "Про зайнятість населення", зайнятість – це "не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську

діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно" [8]. З метою створення умов для максимально можливої зайнятості населення, підвищення її продуктивності, забезпечення необхідного захисту безробітних членів сімей, які перебувають на їх утриманні, розробляється державна політика зайнятості. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та реалізації державної політики зайнятості населення є центральний орган виконавчої влади у сфері соціальної політики. На регіональному та місцевому рівнях реалізацію державної політики забезпечують місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, а також регіональні та базові центри зайнятості Державної служби зайнятості.

За даними Державної служби статистики України, у 1-му півріччі 2015 р. ситуація як на державному, так і регіональному ринку праці залишається напруженою та супроводжується скороченням попиту на робочу силу. Наприклад, у Харківській області чисельність зайнятого населення віком від 15 до 70 років у 1-му півріччі 2015 р. становила 1 199,3 тис. осіб. Кількість зайнятого населення працездатного віку становила 1 157,7 тис. осіб. Рівень зайнятості населення знизився серед осіб від 15 до 70 років і становить 57,8 %, а серед працездатних осіб – 67,1 % [1]. Отже, обсяги та рівень зайнятості населення в регіоні є низькими, хоча в порівнянні з іншими регіонами країни Харківська область має середні показники.

В усіх видах економічної діяльності в Україні зменшується середньооблікова кількість штатних працівників [7]. Це явище притаманне для всіх регіонів. Так, у цілому по Харківській області в липня 2015 р. середньооблікова кількість штатних працівників становила 568,2 тис. осіб. У порівнянні з липнем 2014 р. ця кількість скоротилася на 35,9 тис. осіб. Причому скорочення відбулося в усіх видах економічної діяльності, найбільш суттєво це відчули такі сегменти, як промисловість, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги [1].

Суттєвими в Україні є обсяги вимушеної неповної зайнятості [7]. Зауважимо, що неповна зайнятість, тобто добровільна або вимушена зайнятість, може бути частковою, сезонною, поденною, тимчасовою, вимушеною, а також у зв'язку з неможливістю забезпечити працівника роботою на повну норму робочого часу або за бажанням працівника відповідно до його потреб, може бути зайнятість на неповний робочий день або тиждень [4, с. 159]. Відповідно до даних, наданих Харківським регіональним центром зайнятості, у відпустках без збереження заробітної плати протягом січня – червня 2015 р. знаходились 3,7 тис. осіб. З економічних причин переведені на неповний робочий день (тиждень) 58,6 тис. осіб, що на 3,1 тис. осіб більше, ніж протягом січня-червня 2014 р. Зокрема, на підприємствах промисловості працювали неповний робочий день (тиждень) 32,8 тис. осіб, на транспорті – 16 тис. осіб. Крім того, зберігається тенденція щодо перевищення кількості звільнених з роботи над чисельністю прийнятих на підприємства та установи. У 1-му півріччі 2015 р. з підприємств Харківської області було звільнено майже 83,2 тис. працівників (14,3 % середньооблікової кількості штатних працівників), що на 21,2 тис. осіб більше, ніж було прийнято (62 тис., або 10,6 % середньооблікової кількості штатних працівників). Варто відмітити, що останнім часом як на рівні регіону, так і в цілому по країні зростає кількість

працівників, попереджених про заплановане масове вивільнення. Так, лише протягом січня – серпня 2015 р. роботодавці проінформували державну службу зайнятості про заплановане масове вивільнення 15 тис. працівників, що на 6,1 тис. осіб більше, ніж у відповідному періоді минулого року. Про найбільше очікуване вивільнення працівників повідомили м. Харків, Чугуївський та Ізюмський райони. Серед осіб, попереджених про вивільнення, найбільшу частку становлять працівники сфери державного управління та обов'язкового соціального страхування (64,3 %), промисловості (7,8 %) та освіти (6,6 %) [1].

В умовах ринкової економіки протилежним до зайнятості населення є безробіття, яке виникає внаслідок функціонування господарського механізму, породженого внутрішніми суперечностями ринку [4, с. 167]. Відповідно до українського законодавства, безробітними є “особа віком від 15 до 70 років, яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готова та здатна приступити до роботи” [8]. Сьогодні в Україні значними залишаються обсяги та рівень безробіття. Така ж тенденція простежується у регіонах, особливо у густонаселених. Так, у Харківській області чисельність безробітних у I кварталі 2015 р. становила 95,9 тис. осіб, такою ж була і кількість безробітних працездатного віку (у 2014 р. – 101,6 тис. осіб). Рівень безробіття населення, визначений за методологією Міжнародної організації праці, дорівнює 7,4 % економічно активного населення, а серед осіб працездатного віку рівень безробіття дорівнював 7,6 %. Станом на 1 вересня 2015 р. кількість безробітних, зареєстрованих в центрах зайнятості, становила 24,7 тис. осіб, що на 0,6 тис. менше, відповідної дати минулого року. Кількість вакансій, про які роботодавці проінформували центри зайнятості, на цей час становила 2,4 тис. та, у порівнянні з даними 2014 р., зменшилась на 16 % [1].

Результати проведеного дослідження дають можливість визначити негативні тенденції в сфері зайнятості населення на прикладі Харківської області. Такими тенденціями є:

- край низький обсяг і рівень зайнятості населення;
- зменшення середньооблікової кількості штатних працівників;
- суттєві обсяги вимушеної неповної зайнятості;
- зростає кількість працівників, які були попереджені про заплановане масове вивільнення;
- залишаються значними обсяги та рівень безробіття;
- скорочується попит на працівників в усіх видах економічної діяльності та по основних розділах класифікації професій;
- суттєвими залишається дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили.

Перераховані негативні тенденції свідчать про те, що на ринку праці склалася складна ситуація. Крім того, ця ситуація погіршує ситуацію з державним соціальним страхуванням, оскільки кількість платників єдиного соціального внеску значно скорочується. Так, у порівнянні з вереснем 2014 р. у вересні 2015 р. в цілому по Україні кількість застрахованих осіб, за яких сплачується єдиний внесок на загальнообов'язкове соціальне страхування зменшилась на 1,0 млн осіб [7].

Отже, сьогодні Україна опинилася перед необхідністю формування політики ефективною зайнятості, яка б забезпечувала створення мотиваційних механізмів високоефективної праці та соціальний захист населення при втраті робочих місць. Варто відмітити, що на державному та регіональному рівнях розробляють програми зайнятості, в яких передбачається формування механізму збереження робочих місць, створення умов для зайнятості вивільнених працівників, захист безробітних та їх сімей, сприяння розвитку професійної мобільності, удосконалення інформаційно-статистичної бази розвитку ринку праці тощо. На думку вітчизняних науковців, в процесі реалізації державної політики зайнятості та формування оптимально функціонуючих регіональних ринків праці в Україні особливої ваги набуває проблема підвищення ефективності державних програм та послуг, що надаються регіональними службами зайнятості [6, с. 74]. Проте С. Мельник застерігає, що програми здатні призводити до однакового результату щодо безробітних або їхніх груп, однак витрати на них можуть істотно відрізнятись. З цієї причини, будь-які дії повинні бути виправлені з точки зору витрат на них [5, с. 6]. Відтак, результативність від реалізації конкретної програми необхідно оцінювати не лише з позиції зменшення кількості безробітних, а й враховувати кошти, затрачені на їх впровадження.

Щодо позитивних тенденцій на ринку праці в Харківській області. За перший квартал 2015 р., за даними Харківського регіонального центру зайнятості, послуги державної служби зайнятості отримали 63,9 тис. безробітних громадян, у тому числі з початку року звернулися за допомогою у працевлаштуванні та отримали статус безробітного 33,9 тис. осіб. Крім того, державна служба зайнятості сприяє працевлаштуванню громадян регіону. Так, за направленням служби в січні – серпні 2015 р. працевлаштувалися 37,6 тис. осіб, у тому числі 27,4 тис. зареєстрованих безробітних. Зокрема, 926 безробітних започаткували власну справу за рахунок отримання виплати допомоги по безробіттю одноразово та 841 безробітних – працевлаштовані на нові робочі місця з компенсацією роботодавцю єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [1].

Також слід зазначити, що протягом останніх трьох років у Харківському регіоні активізовано роботу щодо працевлаштування безробітних громадян шляхом надання дотацій роботодавцям за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Така форма працевлаштування активно використовується перш за все для працевлаштування осіб, які не конкурентоздатні на ринку праці – жінок з маленькими дітьми, громадян перед пенсійного віку, інвалідів, а також випускників закладів без досвіду роботи. Відновлено роботу щодо надання дотацій роботодавцям для забезпечення молоді першим робочим місцем.

Професійна орієнтація населення є одним із пріоритетів діяльності державної служби зайнятості. Особлива увага приділяється роботі з учнівською молоддю, що спрямована на створення передумов для професійної самореалізації молоді та запобігання молодіжному безробіттю. З метою підвищення конкурентоспроможності громадян на ринку праці за направленням державної служби зайнятості майже 12,4 тис. безробітних проходили професійне навчання. Ваучер на навчання та підвищення кваліфікації отримали 214 осіб старше 45 років. Профорієнтаційні послуги отримали 164,7 тис. громадян, у тому числі 57,4 тис. осіб, які навчаються у навчальних закладах різних типів [1].

В умовах зростання вимог роботодавців до якості робочої сили, служба зайнятості організовує професійну підготовку кваліфікованих кадрів на конкретні робочі місця, навчає безробітних за індивідуальними навчальними планами та програмами, підвищує кваліфікацію безробітних безпосередньо на робочому місці, що дає необхідний рівень знань, умінь, навичок.

Протягом першого кварталу 2015 р. 19,2 тис. безробітних осіб взяли участь у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру. Це на 11,2 % більше ніж у відповідному періоді 2014 р. Разом із залученням громадян до тимчасової зайнятості здійснюється й матеріальне забезпечення безробітних громадян. Так, протягом січня – серпня 2015 р. право на отримання допомоги по безробіттю мали 49,1 тис. безробітних громадян або 72,2 % загальної кількості зареєстрованих безробітних. Станом на 1 вересня 2015 р., кількість зареєстрованих безробітних становила 24,7 тис. осіб, з них отримували допомогу по безробіттю 19,2 тис. осіб. При цьому середній розмір допомоги по безробіттю у серпні 2015 р. становив 1274 грн [1].

Інформування населення про реальний попит на відповідних працівників та реальні умови праці і заробітної плати здійснюється не лише при індивідуальному обслуговуванні шукачів роботи в центрах зайнятості, а й через різноманітні сучасні засоби масової інформації, зокрема, Інтернет-ресурси державної служби зайнятості, інформаційно-довідкову телефонну систему. Це сприяє суттєвому пом'якшенню ситуації, дозволяє підвищити оперативність надання соціальних послуг, скоротити термін підбору роботи та період укомплектування вакансій.

Слід зауважити, що з середини 2014 р. державні служби зайнятості в Україні зіткнулися з новими проблемами, що виникли в результаті окупації Кримського півострова та проведенням антитерористичної операції (далі – АТО) в Донецькій та Луганській областях. Управліннями праці та соціального захисту населення станом на 6 листопада 2015 р. взято на облік 1 млн. 579 тис. внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО). З них, 934 тис. осіб – пенсіонери, 199 тис. осіб – діти, 65 тис. осіб – інваліди. Кількість осіб працездатного віку становила 379 тисяч, з яких 123 тис. осіб при отриманні довідки повідомили про потребу в працевлаштуванні [7].

Варто відмітити, що найбільш потужні міграційні потоки громадян з Донбасу прийняла в тому числі й Харківська область. Лише протягом першого кварталу 2015 р. державною службою зайнятості було працевлаштовано 1 339 осіб з числа ВПО, які мали відповідну довідку. Також за направленням служби зайнятості професійне навчання проходили 391 безробітний з числа ВПО, в громадських та інших роботах тимчасового характеру взяли участь 923 переселенця. Станом на 11 вересня 2015 р. послуги служби зайнятості продовжували отримувати 1,3 тис. осіб, які отримали довідку про взяття на облік як особи, які переміщуються з тимчасово окупованої території України або районів проведення АТО, з них 0,9 тис. осіб мали статус безробітного.

Водночас, країна отримала ще одну проблему – це демобілізовані військовослужбовці, які брали участь в АТО, та як також потребують послуг державних служб зайнятості. Так, з початку 2015 р. послугами служби зайнятості скористалося 202 військовослужбовця, яким було надано профорієнтаційні послуги. За сприяння служби зайнятості 129 осіб отримали роботу, 91 проходили професійне навчання, 78 брали участь у громадських та інших роботах

тимчасового характеру. Крім того, службою зайнятості налагоджена співпраця з військовими частинами та військкоматами щодо проведення подальшої роботи з демобілізованими військовослужбовцями, які потребують сприяння у працевлаштуванні. Зокрема, організовано роботу щодо розміщення у приміщеннях військкоматів інформаційних матеріалів та нормативно-правових актів у сфері зайнятості та соціального захисту на випадок безробіття для підвищення поінформованості учасників АТО про послуги державної служби зайнятості

Підсумовуючи все вище зазначене можна стверджувати, що в Харківській області в сфері зайнятості населення простежуються як позитивні, так і негативні тенденції. Державне та регіональне регулювання ринку праці було в основному спрямоване на реалізацію заходів, пов'язаних із проведенням активної форми регулювання ринку праці, що реалізується за допомогою набору економічних інструментів та виконують кілька функцій: професійної активізації безробітних; зменшенням структурного дисбалансу на ринку праці; впливу на обсяги зайнятості та безробіття; верифікації готовності безробітних до праці.

Література:

1. Аналітичні матеріали : Харківський регіональний центр зайнятості – серпень, 2015 р. – 4 с.
2. Гнибіденко І. Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / І. Ф. Гнибіденко. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
3. Гуменюк А. М. Структурно-інституціональні зрушення та міграція трудових ресурсів в контексті економічної безпеки регіону / А. М. Гуменюк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону : зб. наук. пр. – Львів : НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2009. – Вип. 6 (80). – 586 с.
4. Ляш О. І. Економіка праці та соціально-трудова відносина : навч. посіб. / О. І. Ляш, С. С. Гринкевич. – К. : Знання, 2010. – 476 с.
5. Мельник С. Аналітичний огляд стану молодіжної зайнятості в Україні / С. Мельник // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 1. – С. 3-7.
6. Механізм забезпечення соціальної безпеки на рівні регіону: практика реалізації : [монографія] / В. Г. Бульба, С. О. Горбунова-Рубан, А. В. Меляков [та ін.]; за ред. В. Г. Бульби, А. В. Мелякова. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2010. – 445 с.
7. Основні тенденції на ринку праці. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350794> .
8. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI // ВВР України. – 2013. – № 24. – С. 243. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
9. Ринок праці у I півріччі 2015 року : доповідь // Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк [та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.

Tamm A. E., Postupna O.V. An employment level in the region as an economic indicator of sustainable development.

Analysis of the conditions and dynamics of the employment indicators in Kharkiv region has been made, positive and negative trends in sustainable development of the economic indicator have been revealed. Specifics of regional and basic employment centers' activities have been determined.

Key words: sustainable development; regional development; the economic indicator of sustainable development; employment of the population.

Надійшла до редколегії 11.11.2015 р.